

KORTE GESCHIEDENIS
VAN HET DORP
WETZENS
IN OOSTDONGERADEEL

1. De terp en zijn vroegste bewoning
2. Kerk en gemeente
3. De Jaerla's in Wetzens
4. Het dorp en zijn bewoners
5. Landbouw en veeteelt
6. Wetzens in de 19e en 20e eeuw

door

W. T. KEUNE

Streekarchivaris van Noordoost Friesland

met medewerking van

G. ELZINGA

Conservator aan het Fries Museum

Provinciale
Bibliotheek
van
Friesland

1980 65

INLEIDING

Deze "korte geschiedenis van Wetzens" werd uitgegeven door de restauratiecommissie Wetzens ten bate van het herstel van de oude dorpskerk.

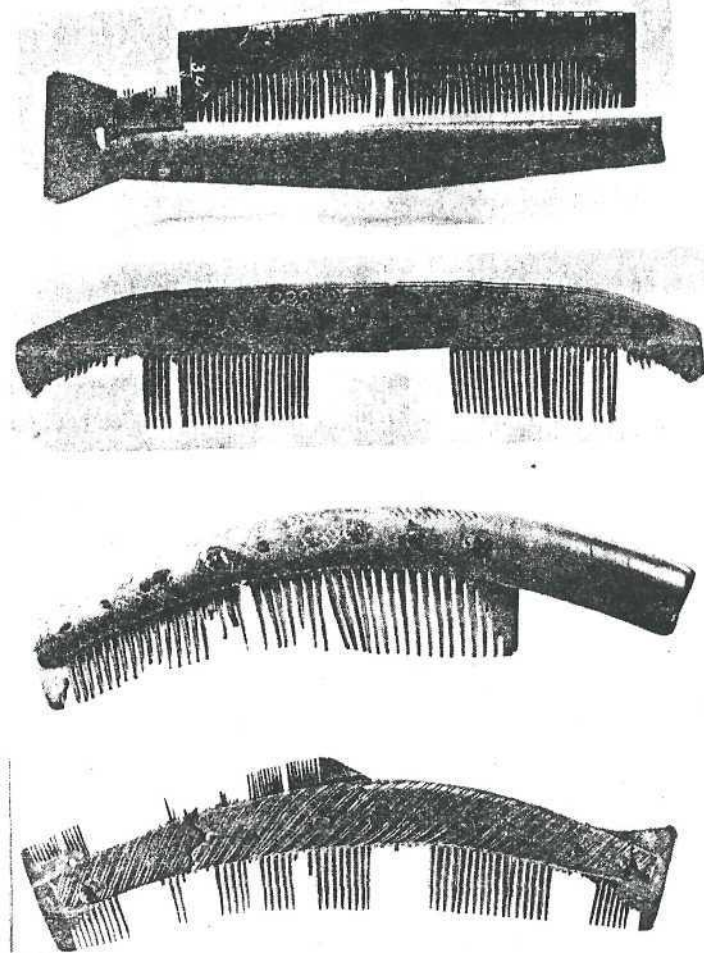
Het werd geschreven om de belangstellenden die in verheugend groot aantal de terp bezoeken enige informatie te geven over de geschiedenis van dorp en kerk.

Voor de samenstelling daarvan werd geput uit de nagelaten artikelen en aantekeningen van Mr. A.J. Andreae, die rond 1900 werden gepubliceerd.

Daarnaast maakte ik gebruik van bronnen uit het Rijksarchief te Leeuwarden, het gemeentearchief van Oostdongeradeel, het archief van de classis Dokkum en de kerkarchieven van Aalsum en Wetzens. Bijzonder veel dank ben ik verschuldigd aan de heer G. Elzinga, conservator van de archeologische afdeling van het Fries Museum te Leeuwarden, die het voor de niet-vakman zo moeilijke eerste hoofdstukje, dat handelt over de terp en zijn vroegste bewoners, voor zijn rekening heeft willen nemen.

Dokkum, januari 1971.

W.T. Keune.

*Enkele van de in de terp van Wetzens gevonden benen kammen.
Foto Fries Museum.*

DE TERP EN ZIJN VROEGSTE BEWONING

door G. Elzinga.

De terp van Wetzens viel, met andere in Oostdongeradeel, al vroeg aan afgraving ten offer. Reeds vóór 1900 was het gebeurd met deze eertijds waarlijk uitgestrekte terp. Met een middellijn van ruim 300 meter en een naar het midden toe tot boven de 6 meter oplopende hoogte behoorde hij tot de grootste uit de gemeente, waarbij nog kwam dat hij met de fraaie ringweg en de kerk op het hoogste punt een karakteristiek voorbeeld was van een terp in zijn laatste ontwikkelingsstadium. Andere terpen in de omgeving, zoals Aalsum - waar de ringweg voor de helft een waterweg was - en Oostrum, ondergingen helaas ook een grote verminking, waarbij Aalsum evenals Wetzens bijna geheel verdween.

Over de ouderdom van Wetzens is alleen in globale zin wat te zeggen. Wij moeten het hebben van de voorwerpen die tijdens het afgraven, dat geschiedde vanwege de aan plantenvoedsel rijke "terpmodder", bewaard bleven.

Wetzens heeft wel een rijke oogst aan vondsten opgeleverd - al zou er meer bewaard zijn als er werkelijk goed toezicht was gehouden - maar helaas is niet bekend hoe een en ander te voorschijn kwam. Dat neemt veel van hun waarde weg, al blijven het natuurlijk belangrijke getuigen over het leven van de terpbewoners en laten zij zich door vergelijking met wetenschappelijk opgegraven voorwerpen vrij nauwkeurig dateren.

Uit hetgeen thans nog bewaard wordt, o.m. in het Fries Museum waar destijds ruim 380 vondsten werden ingeschreven, kunnen wij afleiden dat er reeds in de Romeinse tijd bewoning was, terwijl de jongste vondsten uit de 14e eeuw dateren. De Romeinse vondsten zijn o.m. scherven van geïmporteerd z.g. "terra-sigillata"-vaatwerk, mooi gevormd en rood van kleur, terwijl zich onder de 14e eeuwse o.m. een Rijnlandse drinkkan bevindt. Nu wil de laatste datering niet zeggen dat de terp toen nog in opbouw was, want uit ervaring weet men dat een terp tot ca. de 11e eeuw, toen de dijkbouw een

grote vlucht kreeg, bleef "groeien". Uit enkele heuveltjes, die langzamerhand door ophoging en uitbreiding - nodig om aan de steeds hoger wordende zeewaterstanden weerstand te bieden - aan elkaar vast raakten, ontstond dan de grote heuvel, waarvan hier boven sprake was.

In het begin de aanblik biedend van houten woningen met veestalling en veldgewassenopslag, die pas na de middeleeuwen door bakstenen bouwsels vervangen werden - waarbij de kerk vermoedelijk al in de 12e eeuw in steen werd opgetrokken - zag men tenslotte een van lommerrijk geboomte voorziene spaarzame bebouwing toen de moddergravers hun werk begonnen aan de Wetzumer terp.

In schuiten ging de aarde naar de Friese veen- en zandgronden; in luttele jaren verdween zo een in eeuwen opgebouwde woonplaats. Merkwaardig genoeg maken de overgebleven resten toch nog indruk op de bezoeker: de hoge weg naar de kerk, het kerkhofterrein en enkele hooggelegen woningen.

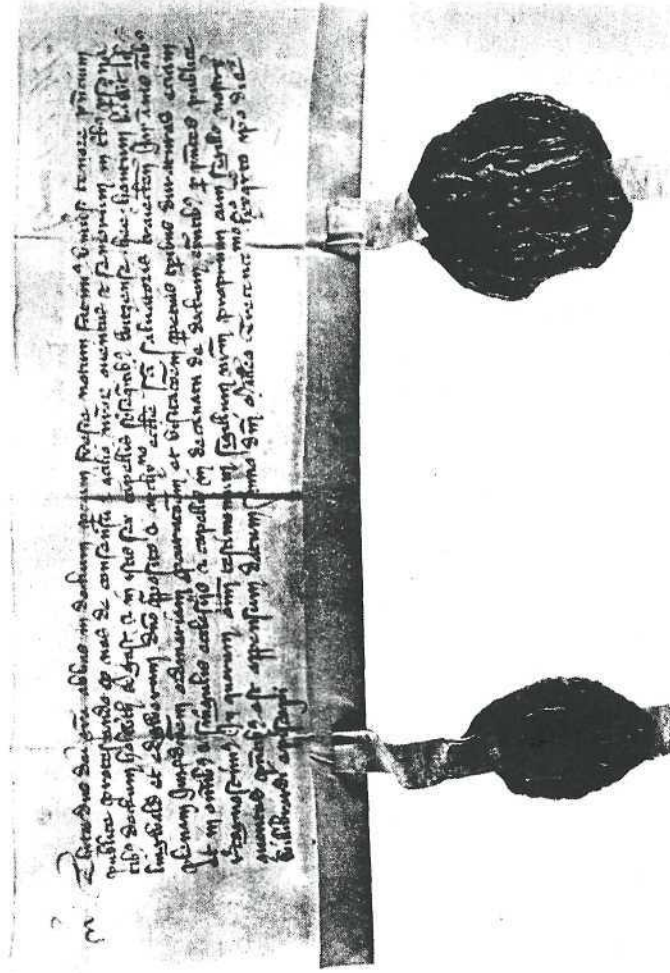
Maar wat leren ons nu de vondsten over de betekenis van de Wetzumer terp voor de oudheidkunde? Gaan wij de lijst in het Fries Museum eens na dan is er een rijke verscheidenheid aan het licht gekomen. Wij noemen willekeurig: een houten spade, hoornen lepels, fluiten, haarnaalden en zelfs spijkers van been; glazen kralen, houten naalden en weefgerei; bronzen hengsels, spateltjes en een ruiterspoor; een doorboorde hondentand, speelschijfjes en visnetverzwaringen van aardewerk en allerlei soorten potten en potjes. Dit alles loopt, zoals reeds is opgemerkt, in ouderdom uiteen van de Romeinse tijd (eerste eeuwen onzer jaartelling) tot aan de late middeleeuwen. Bekijken wij dit bonte geheel eens wat nauwkeuriger dan valt één ding wel bijzonder op, nl. het grote aantal benen voorwerpen, o.m. benen naalden, spijkers en kammen.

Op zichzelf behoeft dit niet zo bijzonder te zijn omdat in de mestlagen van een terp been altijd zeer goed bewaard blijft, maar voor Wetzens opmerkelijk is wel het grote aantal benen kammen, waarvan er vele fraai versierd zijn. (zie afb.) Bij een onlangs uitgevoerde studie aan de benen kammen in het Fries Museum werden er niet minder

dan 45 uit Wetzens beschreven, waarbij de kleinste fragmenten nog niet werden meegerekend. Dat is bijna 10% van het totaal der collectie, een percentage dat geen enkele andere terp haalt. Bovendien leerde een vergelijkend onderzoek dat van deze 45 kammen er twee uit de eerste eeuwen onzer jaartelling dateren, elf uit de tijd van de Volksverhuizingen (400 - 700 na Chr.) en twee en dertig uit de Karolingische tijd (700 - 1000 na Chr.). Het is verleidelijk hieraan de gedachte te verbinden dat Wetzens een speciaal centrum was van benen kammen, hetzij dat ze er gemaakt werden, hetzij er een handelscentrum was gevestigd. Wij zijn geneigd eerder aan het eerste te denken: het been was voorradig (rundvee) terwijl de z.g. dekbladen, waartussen de van de tanden voorziene benen plaatjes werden geklemd, veelal van hertegeweï werden gemaakt. Dit materiaal kon men uit de niet zo ver ten zuiden van Wetzens gelegen woudgebieden (de z.g. Dokkumer Wälden) in die tijden gemakkelijk betrekken, omdat het edelhert hier toen nog vrij rijkelijk leefde. Zouden wij in de opgaande aantallenlijn misschien een zich voortzettende traditie, die in de Karolingische tijd zijn hoogtepunt bereikte, mogen zien?

Een andere opmerkelijke vondst was een partijtje barnsteenkorrels. Ze waren groot genoeg om er kralen van te maken; het kan best in Wetzens zijn gedaan. Ook de houten schop is merkwaardig en laat zien met welk primitief gereedschap men de terp heeft moeten opbouwen. De datering is vermoedelijk Karolingisch. Zo zouden we door kunnen gaan met het opnoemen van allerlei vondsten, maar in het bestek van dit artikelje voert dat te ver, al zullen wij er dadelijk nog één ten tonele voeren, die verband houdt met de grondslag waarop de terp is gebouwd. Wij hopen echter dat de lezer er uit begrijpt dat de oudste bewoners van de terp van Wetzens behalve veebezitters en akkerbouwers - men wist bepaalde hoge delen van de om de terp heenliggende kwelders zeer goed voor nog op kleine schaal beoefende akkerbouw te gebruiken - , ook handelaars, vissers en ambachtslieden zijn geweest, die het aan een zekere materiële welstand niet heeft ontbroken. Hierop wijst nl. het getal, de kwali-

teit en verscheidenheid van de vondsten, waarin o.m. uitheemse invloeden opvallen - Romeins, Saksisch, Frankisch - alsmede het feit dat de terp tot een te belangrijke hoogte is uitgegroeid. De woonheuvel, bestaande uit klei vermengd met mest afkomstig uit de oude terpboerderijen, ligt in een gebied dat grotendeels uit sterk zandige kleien is opgebouwd. Deze zandige kleien bedekken een zandondergrond, welke een voortzetting vormt van de uit het zuidoosten komende, langzaam naar het noordwesten afdalende z.g. dekzanden van de Friese wouden. Deze dekzanden, enkele tienduizenden jaren geleden tijdens ijstijden gevormd, werden door de zee overspoeld toen deze door het afsmelten van de grote ijskappen steeds hoger steeg. Hier en daar golfde dit dekzandlandschap echter enigszins en daar werd dientengevolge niet zo'n erg dikke kleilaag door de zee overheen afgezet. Ook bij Wetzens is dit het geval geweest en bijzonder interessant is, dat dit hoge deel 2000 jaar vóór de terpenbouw een aanvang nam en nog niet door klei was bedekt, bewoond werd door een praehistorisch volk dat o.m. vuursteenbijlen maakte. In 1897 is nl. bij het afgraven van de terp in de ondergrond zo'n bijl gevonden. Stond men tot voor kort echter nog wat sceptisch tegenover dergelijke oude "toevalsvondsten" dan behoeft dat nu echter niet meer, sinds in 1967 op een soortgelijke hoge kop bij Bornwerd, 5 km westelijk van Wetzens, tijdens wetenschappelijk onderzoek, akkers uit dezelfde tijd, alsmede ook een vuurstenen en een z.g. groenstenen bijl aan het licht kwamen vergezeld van gelijktijdig vervaardigd aardewerk. Het interessante hierbij is, dat de oudste kleibewoners die de terpen bouwden, bewust of onbewust, plaatsen opzochten die van nature reeds een zeer stevige ondergrond hadden. Bornwerd, Wetzens o.a. zijn daar voorbeelden van. Tot slot willen wij nog opmerken dat het altijd mogelijk blijft dat in de ondergrond van de terp van Wetzens of aan de randen van de nu nog bestaande gedeelten vondsten worden gedaan. Het blijft van belang deze te melden, omdat ze nieuw licht op bestaande theorieën kunnen werpen. Ook zijn er misschien bij deze of gene nog enige vondsten bewaard gebleven. Ook die leren wij graag kennen.

De oudste oorkonde waarin de kerk van Wetzens wordt genoemd, gedateerd 7 november 1374. Foto Rijksarchief Utrecht.

KERK EN GEMEENTE.

De oorspronkelijk aan St. Vitus toegewijde kerk van Wetzens stamt uit de twaalfde eeuw. Het is een Romaans bouwwerk, vrijwel geheel opgetrokken uit tufsteen. Over het ontstaan van het gebouw weten wij niets met zekerheid en evenmin is het bekend of het huidige behuis nog een voorganger heeft gehad. Slechts een oudheidkundig bodemonderzoek, dat mogelijk bij de komende restauratie plaats kan vinden, kan hierin uitsluitsel geven. De kerk is in de loop der eeuwen verschillende malen gewijzigd. Zo is er in de 15e eeuw een fraaie gothische ingang aan de zuidzijde aan toegevoegd en is het gehele gebouw waarschijnlijk in de 16e eeuw verhoogd. Tot het jaar 1842 was het gebouw in het bezit van een robuuste zadeldaktoeren, die echter toen door instorting een roemloos einde vond. In de vorige eeuw was het onderhoud van toren en kerk voor de kleine gemeenschap van het dorp vrijwel een ondragelijke last en men was dan ook niet in staat om de hoge kosten die een herstel van de toren vroeg op te brengen. In arren moede besloten de kerkvoogden daarom in het voorjaar van 1842 om de toren maar af te breken en te vervangen door een eenvoudige houten klokkestoel. De oude toren ontquam echter aan een oneervol einde door slopershanden. Op een zondagmiddag tijdens de middagdienst toen de dominee juist met de preek beginnen wilde, stortte het bouwwerk met donderend geraas in. De legende wil, dat er op die zondag juist gepreekt werd over Simson in de tempel.

In de middeleeuwen bestonden er kennelijk betrekkingen tussen de abdij van Dokkum en de kerk van Wetzens, zoals blijkt uit de oudste ons bekende oorkonde waarin die kerk genoemd wordt. De akte uit het archief van het kapittel van Oudmunster te Utrecht dat bewaard wordt in het Rijksarchief aldaar, is gedateerd op de dag van bisschop Willibrord - 7 november - van het jaar 1374. De abt van Dokkum verklaart daarin plechtig dat hij het recht van pastoorsbenoeming en visitatie van de drie parochies Dokkum, Holwerd en Westergeest en zes kapellen waaronder die van "Witsense" in de gewone jaren over-

laat aan de proost van het kapittel van de Utrechtse Oudmunster. In de schrikkeljaren zou dat recht dan aan de abt van Dokkum blijven. Hiervoor, op pagina 9, vindt U een foto van de betreffende oorkonde met de zegels van het convent en diens abt Thydardus. Dat de kerk aan St. Vitus toegewijd is geweest, weten wij onder meer uit het testament, dat Jouke Tirdama, de huisvrouw van Gabbe Jaerla omstreeks 1490 heeft gemaakt en waarin zij de helft van 2 1/2 pondematen land, dat zij en haar echtgenoot indertijd van de kerk hadden gekocht, weer terugschenkt aan "sancte Vyt to Wetzen myn patroen". Ook haar zwager Minne Jaerla, wiens op 5 maart 1494 gedateerde testament in een volgend hoofdstuk nog nader zal worden besproken, noemde in zijn uiterste wilsbeschikking de St. Vituskerk van Wetzens aan wie hij een eeuwige rente naliet.

Wij kennen geen stukken waaruit iets blijkt over onderhoud of verbeteringen aan het kerkgebouw. Wel weten wij uit een recente bodemvondst dat de kerk oorspronkelijk een zandstenen altaar bezat. In 1970 is op het kerkhof de oude - uit de 12e eeuw daterende bovenplaat daarvan te voorschijn gekomen. Van de pastorie weten wij, dat de Jaerla's enige malen bijgesprongen zijn door het verstrekken van de nodige geldmiddelen ter reparatie. Voor zijn onderhoud had de pastoor de beschikking over de ca. 49 pondematen grote pastorieplaats.

De definitieve invoering van de Hervorming in 1580 bracht voor kerkelijk Wetzens grote veranderingen. Het dorp werd te klein geacht voor een eigen predikantsplaats en het werd daarom gecombineerd met het naburige Aalsum en Niawier. Laatstgenoemde plaats viel reeds in 1631 af, maar de samenwerking met Aalsum is tot op de huidige dag in stand gebleven. Waarschijnlijk was het Joannes Abeli uit Stellingwerf die als eerste predikant de combinatie gediend heeft tot 1594. Zonder de nodige strubbelingen is de beroeping van de eerste predikanten in Aalsum en Wetzens niet gegaan, want tot tweemaal toe heeft de classis de hulp van de Staten van Friesland in moeten roepen om beide dorpen er toe te bewegen om serieus werk te maken van de vervulling van ontstane predikants-

vacatures.

Een goed voorbeeld van de moeilijkheden, die er in de 17e eeuw konden bestaan tussen predikant en gemeente is de geschiedenis van ds. Theodorus Brunsveld, die van 1653-1673 herder was van de niet gemakkelijke kudde van Aalsum en Wetzens. Uit het archief van de classis Dokkum weten wij, dat beide gemeenten in 1653 als predikant wilden beroepen Ds. Wilhelmus Suffridi. Men had echter niet alle formaliteiten in acht genomen en een van de leden van de classis, ds. Johannes Brunsveld uit Waaxens tekende op de vergadering dan ook protest aan tegen de gang van zaken. Vooral de bevolking van Wetzens hield onder leiding van zijn dorpsrechter Reiner Mammes voet bij stuk, maar na enig geharrewar moest men echter het hoofd buigen en werd de door de classis voorgestelde Ds. Theodorus Brunsveld benoemd. De moeilijkheden begonnen toen pas goed, want op last van de dorpsrechter hield de schoolmeester-koster de deur van het kerkgebouw voor de dominee gesloten. Toen hij voor dat feit voor de vergadering van de classis werd gedagvaard en hem werd gevraagd waarom hij de kerkdeur niet had geopend en de klok geluid "op de tijt als de predicant aldaer quam prediken," verdedigde hij zich met te zeggen dat "de bijzitter Reyner Mammes hem de kaey (sleutel) had onthaeld, het luyden van de klokke en het horen van de predicant Bruynsveld verboden hadde, hij 't selve uyt vrese hadde nagelaten." Op den duur slaagde de dominee er toch in om bezit te nemen van zijn kerk, maar steeds weer stuitte hij op de stijfhoofdige dorpsrechter, die tot zeer kort voor zijn dood in december 1658 de predikant de voet dwars bleef zetten. Bij de bevolking van Wetzens stond Reiner Mammes kennelijk in hoog aanzien, want zijn grafsteen is een van de zeer weinigen, die zich nog heden in de kerk bevinden.

Hoogstwaarschijnlijk is de kerk in het begin van de 17e eeuw grondig onderhanden genomen, want de oudste grafsteen, die zich in dat gebouw bevindt, dateert uit 1611, terwijl er noch in de kerk, noch op het kerkhof graven uit de voor-reformatorische tijd bewaard zijn gebleven.

In het gebouw bevinden zich thans nog de steen uit 1611, waarvan het opschrift verder onleesbaar is en de graven van twee dorpsrechters, waarvan er een dat van de boven reeds genoemde Reiner Mammes is, die op 60-jarige leeftijd overleed en op 25 december 1658 werd begraven.

Onlangs werd in de grond op het kerkhof teruggevonden de in tweeën gebroken zerk van de Dokkumer meester kuiper Luitien Coerts, die in mei 1680 is overleden. Op zijn steen is de kuiper met zijn gereedschap in reliëf afgebeeld. Deze voorlopig in de kerk geplaatste bodemvondst geniet in de omtrek al reeds een zekere bekendheid als de "stien mei it mantsje".

De tijd van de doleantie in de vorige eeuw liet ook het kleine Wetzens niet onberoerd en een groot deel van de bewoners scheidde zich af, zodat er slechts een zeer kleine Hervormde gemeente overbleef. Zoals reeds gezegd verloor de kerk in de vorige eeuw zijn toren. In het begin van deze eeuw boekte men echter een belangrijke aanwinst in de vorm van het eerste orgel, dat de kerk in zijn geschiedenis rijk werd. Voor de somma van 472 gulden kochten de kerkvoogden van H.P. Steenhuis te Groningen een harmonium. Behalve dat bedrag was men ook nog eens 134 gulden kwijt om achter in de kerk een galerij te laten maken waarop het instrument zijn plaats kon vinden.

Het harmonium heeft trouw zijn dienst gedaan totdat het in 1933 werd vervangen door een pijporgel. De kerkvoogdijkas onderging daarvoor een aderlating van 720 gulden en voor die som kocht men in Sappemeer een werkelijk goed orgel, al was het dan geen nieuw exemplaar. Bij een recent onderzoek is gebleken, dat het instrument uit de onderdelen van drie andere orgels is opgebouwd, waaronder één van zeer oude datum. Nasporingen naar de herkomst daarvan hebben echter tot op heden geen resultaat opgeleverd.

kerker heeft gezocht is niet bekend, maar enige jaren later was hij weer op het oorlogspad.

In 1488 viel hij in handen van zijn vijand Sijds van Botnia. Tijdens de tocht naar de Tjaerdastins, waar hij opnieuw opgesloten zou worden, maakte hij het zijn bewakers dermate lastig, dat zij hem bij het huis van Hessel Humalda bij Ee doodsloegen. Zijn enige dochter Auck trok zich deze gewelddadige dood van haar vader zo aan, dat zij kort daarna van hartzeer overleed.

Gabbe liet Jaerla na aan zijn broer Minne, die gehuwd was met Doedt Offinga. Minne aardde in tegenstelling tot zijn broer meer naar hun vader. Hij moet een man van groot aanzien zijn geweest, want hij was grietman van Oostdongeradeel en in 1491 machtigde het stadsbestuur van Dokkum hem om mede namens die stad een verbond met de stad Groningen te sluiten. Uit de tekst van de hierbij afgedrukte oorkonde blijkt, dat de olderman van Dokkum, Botte Holdinga, het met deze gang van zaken niet eens was en de stad verliet met medeneming van het stadszegel. Van Minne Jaerla is zijn testament bewaard gebleven, dat hij op 5 maart 1494 maakte toen hij zijn einde voelde naderen.

"Cranck fan lichaam" zijnde bepaalde hij dat hij begraven wenste te worden in het klooster Sion bij Niawier, waarin zijn dochters Rinsk en Reint en zijn nicht Heelka als nonnen verbleven. Naast een schenking aan het klooster en enige kleine legaten aan alle bewoonsters vergat hij ook zijn eigen dorp Wetzens niet. Aan de St. Vituskerk aldaar liet hij een eeuwige rente na, die door alle toekomstige bewoners van Jaerlazate zou moeten worden betaald. Als delging van de 25 arensgulden, die hij de kerk nog schuldig was, schonk hij twee misboeken, een van perkament en een van papier. Daarnaast liet hij zijn biechtvader pastoor Peter een som geld na "tot help der timmeringē sijnus huijs". Behalve zijn wettige kinderen bleek hij ook een buitenechtelijk kind, Sibeth, te hebben. Aan diens moeder, zijn "maecht ofte huijsvrouw Griet, liet hij een rente na om haar zoon behoorlijk op te voeden alsmede voor haar zelf vier koeien en enig huisraad.

Groot- en Klein Jaerla liet hij na aan zijn zoons Botte en Aemcke, beiden ijverige aanhangers van de Vetkoperse partij en felle tegenstanders van hertog Albrecht van Saksen, die als gubernator vanwege keizer Maximiliaan Friesland aan zich trachtte te onderwerpen. Gaandeweg had hij de gehele provincie in zijn macht gekregen, slechts de stad Leeuwarden en Aemcke Jaerla van Wetzens verzetten zich zoals de geschiedschrijver Winsemius mededeelt. Beiden moesten echter voor de overmacht buigen. In 1498 trokken Schelto Tjaerda, Tako Heemstra en andere Saksisch gezinde edelen op tegen Groot- en Klein Jaerla. Beide huisheren waren afwezig en de kleine slecht bewapende bezettingen namen bij de komst van de vijand haastig de vlucht.

Beide zaten vervielen aan de kroon en werden in leen toegewezen aan Hessel en Doeke Martna en Schelte Tjaerda.

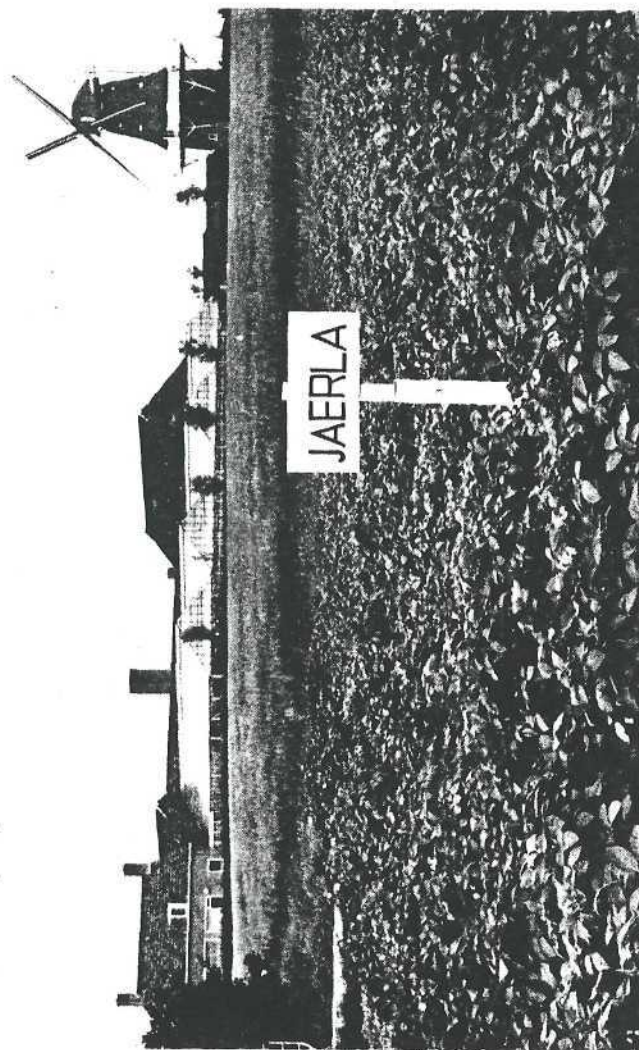
Botte Jaerla overleed omstreeks 1510 te Bergum, waar zijn broer Aemcke waarschijnlijk in 1508 grietman was. Na het verdwijnen van de heerschappij van de Saksische hertogen stond hij als goed Vetkoper aan de kant van de toen vrij vast in het zadel zittende Gelderse partij.

Toen hertog Karel van Gelder in 1520 Friesland aan keizer Karel V moest overlaten kreeg Aemcke Jaerla met enige andere edelen grootmoedig van deze "remis ende absolutie". Het is hem ondanks zijn pogen niet gelukt om Jaerlazate terug te krijgen. Hij overleed kinderloos te Bergum in 1529 en werd begraven in de kerk van Hantumhuizen onder de daar nu nog bestaande "Aemcke Jaerlasteen".

Hij liet zijn bezittingen en aanspraken na aan zijn nicht Eelcke. Haar man, Minne van Eminga, zag omstreeks 1539 kans om Groot Jaerla voor zijn vrouw weer in bezit te krijgen. Klein Jaerla bleef echter aan de Martna's, eerst nog in leen, en na 1581 in eigendom, toebehoren. Kort na dit succes overleed Minne van Eminga in 1541 en zijn vrouw volgde hem in 1557 in het graf. Hun zoon Botte bewoonde na hun dood de zate met zijn vrouw Syts Tjaerda. Hij behoorde waarschijnlijk tot het verbond van Edelen, dat in 1566 aan de Landvoogdes het bekende smeekschrift aanbood, bij welke gele-

genheid de naam "Geuzen" voor het eerst genoemd werd. Hij heeft het land moeten verlaten, zoals blijkt uit een dagvaarding van 26 juni 1568, waarin hij voortvluchtig werd genoemd. Hij en zijn vrouw zijn omstreeks 1572 overleden en beiden werden begraven in de kerk van Wetzens.

Hun zoon Minne, die aan de naam van Eminga "thoe Jaerla" toevoegde, nam met zijn vrouw Luts van Dekama Groot-Jaerla in bezit. Hun huwelijk bleef kinderloos en hij was de laatste Jaerla - zij het dan van moederszijde - die de voorvaderlijke zate in Wetzens heeft bewoond. Na zijn dood liet hij zijn bezittingen na aan zijn neef Pijbe van Eminga en diens vrouw Perck van Roorda.

*De naam Jaerla leeft nog voort in het door de Friesche Maatschappij van Landbouw in 1969 ontwikkelde nieuwe aardappelras van die naam.
(Foto H. Sterk, kweekbedrijf Ropta)*

HET DORP EN ZIJN BEWONERS.

Over de bewoners van Wetzens is over de tijd van voor 1511 weinig bekend, behalve dan de lotgevallen van roerige leden van de familie Jaerla. In het register van de aanbreg uit genoemd jaar vinden wij voor het eerst enige "gewone" Wetsumers vermeld. Wij maken kennis met de heer Peter, de pastoor, die in het bezit is van de 49 pondematen grote Pastorieplaats; met Wijck en Beythie die te Lijtie weer - Lutkewier - wonen, de eerste op zijn eigen 60 pondematen grote plaats en laatstgenoemde als pachter van 68 pondematen van het klooster Sion te Niawier.

Aeltie komt in het register voor met haar 26 pondematen land, die zij delen moet met Nietske uit Kollum en Auck Ywema, en Tzielke Temmerman, die zijn 28 pondematen heeft gepacht van de Martna's, eigenaren van Jaerla-zate, die behalve de gewone bijdrage voor de kerk van Wetzens uit de opbrengst daarvan ook nog 24 stuiver moet betalen aan de Abt van Dokkum. Wij lezen er in van Oene, evenals Beythie pachter van het klooster Sion en van Gabbe, die in een huis van de kerk woont.

Iets meer vertelt ons reeds het in 1580 op last van de Staten van Friesland in verband met de kerkhervorming aangelegde "register van geestelijke opkomsten van Oostergo". De pastoor Peter Jacobs bleek omstreeks 24 juni van dat jaar het dorp verlaten te hebben. Voor zijn vertrek heeft hij een arm gezin toegestaan om in het pastoriehuis te gaan wonen. Zijn beslissing werd later door de dorpsgemeenschap goedgekeurd. De pastorieplaats werd verpacht aan Jacob Sijbesz. Enige bemoeiing met de kerk had ook Joannes Schroor, die een aan de kerk toebehorend huis bewoonde en daarvoor o.m. verplicht was om het klokketouw te onderhouden.

Wij maken in dit register voor het eerst ook kennis met de kerkvoogden. Ritske Gerkesz en Sibe Sakes waren de oude voogden, die in 1580 opgevolgd werden door Botte Douwesz., Liopé Hesselsz en Jan Peters. Van dit vijftal waren slechts de beide eerstgenoemden de schrijfkunst machtig, zoals uit de ondertekening in het boek blijkt.

Voor de anderen tekende een zekere Rijtsche Henneson. Hij doet dat "foer dije ander, dat sij nijet schrijven können".

Uit het register blijkt ook, dat de troebelen van de 80-jarige oorlog ook Wetzens niet geheel voorbij waren gegaan. Tien jaar tevoren waren op een nacht in het voorjaar enige watergeuzen of "fributers" door het venster de kerk binnengekomen en hadden uit het sacramentshuis een zilveren kelk gestolen. Geen van de inwoners van het dorp had zich in die nacht buiten in de buurt van de kerk durven wagen, want niemand wist later te vertellen hoe groot die bende geuzen was geweest. Men had het verlies genomen en een nieuwe kelk laten maken. Veel geluk hebben zij daar niet mee beleefd, want in de zomer van 1580 was die samen met nog een ander exemplaar, een wijwatersvat en een doopbekken door soldaten onder commando van Jan Ferwe weggehaald.

De bewaard gebleven belastingkohieren geven ons enig inzicht in het leven in het dorp. In 1714 telde Wetzens "in de buyren", het centrum rond de kerk, vijf woningen. Vier daarvan waren eigendom van de bewoners en het vijfde werd door de eigenaar Jan Mokma verhuurd aan Jacob Jelles. Het pand stond in het kohier te boek voor een huurwaarde van 6 penningen.

De welvaart was in die dagen niet groot, want achter de namen van drie huisbezitters staat de aantekening "geringh en zeer arm". In de loop van de 18e eeuw breidde het aantal huizen in het dorp zich langzaam uit. De cijfers van de belasting op de schoorstenen of haarden leren ons dat Wetzens rond 1770 het meest bevolkt moet zijn geweest. Voor de jaren 1769 en '70 worden er op het kohier 19 haarden vermeld en een dergelijk aantal is in latere jaren nooit meer gehaald.

Onder dat aantal van 19 zijn ook de negen bij de zaten behorende woningen geteld. Na 1771 ging het bergafwaarts en het dieptepunt werd bereikt in 1779. De economische toestand van de bevolking schijnt in de tweede helft van de 18e eeuw beduidend beter te zijn geworden. In de stukken van 1760 komt nog slechts één huiseigenaar voor die voor zijn levensonderhoud op de armenkas was aan-

gewezen.

Wetzens vormde vroeger zoals alle dorpen in Friesland een wereldje op zichzelf. Het had een eigen geldelijke huishouding en eigen inkomsten uit de dorpslanden en de van de inwoners geheven hoofdelijke omslagen. De centrale figuren op bestuursniveau waren de dorpsrechter en de ontvanger. Beide functionarissen werden benoemd door de grietman uit een door de bevolking opgemaakte voordracht van drie personen.

Wij hebben reeds kennis gemaakt met de dorpsrechter Reiner Mammes. Ook zijn opvolger Egle Harkes kreeg het met ds. Brunsveld aan de stok, die hem er in februari 1673 van beschuldigde dat hij van de dominee een kalf zou hebben gestolen. De dorpsrechter draaide voor de vergadering van de classis de zaak om, door zich er over te beklagen, dat hij door ds. Brunsveld ten onrechte voor "een kalfdief" was uitgemaakt. Egle Harkes werd in zijn functie waarschijnlijk al vrij spoedig daarna opgevolgd door Cornelis Bosman, aan wie ds. Brunsveld ten langen leste het hornleger van de pastorieplaats door bemiddeling van de kerkvoogden verkocht.

Als dorpsrechters in de 18e eeuw komen wij in de procuratieboeken van Oostdongeradeel tegen Baling Clases, Folkert Cornelis, Pijtter Folkerts, Bauwe Jans en de schoolmeester Dirk Feijes, die allen hun ambt uitoefenden in de tweede helft van die eeuw.

Als dorpsontvangers uit die periode stonden te boek Rinse en Lieuwe Sinia, Gosling Jans en Eelke Sijgers.

Inspraak in grietenijaangelegenheden had men door "volmachten", die door de stemgerechtigde bezitters van de grote boerenplaatsen gekozen werden. Zij werden door de grietman opgeroepen ter behandeling van belangrijke zaken zoals het vaststellen van de jaarlijkse grietenijrekening, het kiezen van afgevaardigden naar de Landdag in Leeuwarden en zij werden gehoord in alle gewichtige kwesties. Wetzens vaardigde daartoe in de tweede helft van de 18e eeuw ondermeer af Jan Thomas, Lolle Broers, Meindert Folkes en Thijs Feenstra naar de hoofdplaats Metslawier.

Een ander college waarin Wetzumer volmachten mee dienden te praten was het bestuur van het zeeverende waterschap, dat belast was met het onderhoud van de dijken. Naast vele anderen werden door het dorp daarvoor aangewezen Jacob Idzes, de ontvanger Rinse Sinia, de oorspronkelijk uit Anjum afkomstige Jan Thomas, Gerrijt Andries en Former Thomas, die later de achternaam Wiersma zou aannemen.

Het onderhoud van de dorpseigendommen, zoals kerk, school, wegen en vaarten legde soms drukkende lasten op de bevolking. Het dorp zelf had wel enige inkomsten uit de landerijen, maar de opbrengst daarvan was lang niet altijd toereikend. Een omslag over alle bewoners diende dan om de eindjes aan elkaar te kunnen knopen. Pas in de 19e eeuw kwam er enig soelaas door gemeentelijke subsidies en overname door het gemeentebestuur van sommige dorpstaken zoals de zorg voor het onderwijs.

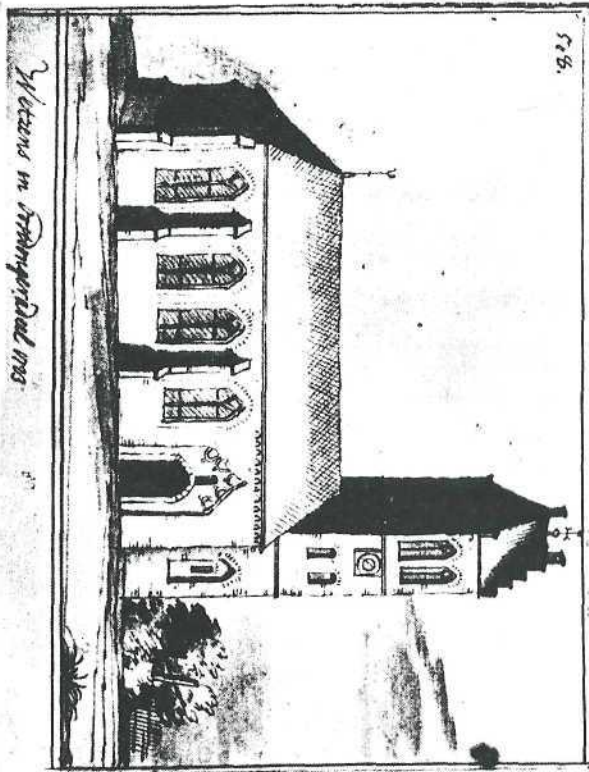
LANDBOUW EN VEETEELT.

Wetzens is vanouds een agrarisch dorp. Van de vroege geschiedenis van de landbouw is ons vrijwel niets bekend. Eerst in het "register van geestelijke opkomsten" van 1511 vinden wij de namen van drie zaten vermeld. Als eerste wordt daarin genoemd Jaerla zate, dat in 1498 door de hertog van Saksen aan de Jaerla's was ontnomen, maar later weer aan Eelk Jaerla en haar man Minne van Eminga was teruggegeven.

De in dit register genoemde Jaerla zate was Groot-Jaerla. Onder de naam Duco Martna sate komt het goed Klein-Jaerla voor. Bij de inbeslagname van 1498 was die zate in leen gegeven aan Doeke en Hessel van Martna en hij is nimmer in het bezit van de Jaerla's teruggekeerd. Als derde komt in het register voor Camstra-sate, eigendom van Tialling Camstra en verpacht aan de weduwe van Geert Gerloffs. Wat meer gegevens verschaffen ons de stem- en floreenkohieren, waarvan het eerste in 1640 te Wetzens negen stemhebbende zaten vermeldt.

Als wij de geschiedenis daarvan in vogelvlucht nagaan, krijgen wij tot 1858 het volgende beeld:

1. Als eigenaars van deze 31.5 pondemaat grote zate worden in 1640 de erfgenamen van Decke Gosses genoemd. In 1698 was dat Wilco van Holdinga, heron thoe Schwarzenbergh. Hij verkocht 3,5 pondemaat. In 1728 treedt in de kohieren Jhr. C. van Aijlva als bezitter op, in 1748 opgevolgd door Grietman H. van Haersma, die op zijn beurt binnen tien jaar de zate overdeed aan de heer Talma. Tussen 1758 en 1768 werd het goed verkaveld en kwam het hornleger - de plek waar het huis stond en waarop het stemrecht rustte - aan de secretaris Bergsma, in wiens familie het bleef tot na de Franse tijd. In het kohier van 1828 zien we dan als eigenaar vermeld Wopke F. Miedema, die het in 1858 nog in zijn bezit had.
2. Groot-Jaerla, dat in 1640 eigendom was van Derck van Roorda, weduwe van Minne van Eminga. In 1698 is de zate in het bezit

De kerk van Wetzens met toren zoals de tekenaar Stellingwerf hem in 1723 zag.
(Foto Fries Museum)

van Vrouwe Tecla Maria van Agema, weduwe van Lodewijk Laig-
nier uit Leeuwarden. Zij verkeerde in kammervolle financiële om-
standigheden, want twee jaar later moest zij haar bezit in handen
van haar crediteuren laten. Dezen behielden Groot-Jaerla tot
1758, het jaar waarin wij de heer Harinxma als eigenaar vermeld
vinden. In het begin van de 19e eeuw kwam de zate aan E. R. Gro-
tenhuis. Tussen 1818 en 1828 werd het goed verkaveld en in 1828
was Former T. Wiersma eigenaar van het hornleger met 10 ponde-
maten land. Het bleef in zijn familie tot na 1858.

3. Klein-Jaerla, groot 84 pondematen, was in 1640 eigendom van
Jhr. Siuck van Burmania, grietman van Wymbritseradeel.
In 1698 was de zate in handen van Wilco van Holdinga, die wij
reeds bij zate nr. 1 hebben leren kennen. Klein-Jaerla heeft tot
1818 dezelfde bezitters gehad als de zate nr. 1 en onderging in
de jaren 1758-'68 hetzelfde lot.
In de kohieren van 1818 en volgende jaren vinden wij als eigena-
ren de ons eveneens reeds bekende Former T. Wiersma en zijn na-
komelingen tot na 1858.
4. De pastorieplaats met 48,5 pondemaat land. Reeds voor 1698 was
het goed verkaveld en was Henricus van Wijckel in zijn qualiteit
van curator over Maria Bosman eigenaar van het hornleger.
In 1768 bleek hij te zijn opgevolgd door majoor Haersma uit Au-
gustinusga, die het na 1788 naliet aan zijn weduwe. In 1818 wa-
ren de erven Burmania en Bergsma eigenaren en tien jaar later
trad Machiel Schregardus in de plaats van laatstgenoemden.
Jouke P. Wiersma verwierf het hornleger in 1838 en in 1848 en
1858 vinden wij als bezitter vermeld Jan Jacob Unia.
5. Juffrouw Doedt van Holdinga, weduwe van Georg Wolfgang Vrij-
heer thoe Schwartzenergh, was in 1640 eigenaresse van de 62
pondematen grote zate nr. 5 In 1698 was de ons bekende Wilco
van Holdinga de bezitter en dan volgt de zate het lot van de zaten
nr. 1 en 3 tot 1828. In dat jaar waren Wopke Miedema en diens
vrouw Minke Bosch de eigenaren en zij waren dat nog in 1858.
6. Boniazate was in 1640 eigendom van Aeltje, weduwe van Jan

Tiaerds. Wilco van Holdinga was in 1698 de bezitter van de oor-
spronkelijk 25, later 20 pondematen grote zate, die tot 1818 de-
zelfde eigenaren kende als de zaten nr. 1, 3 en 5. In 1768 duikt
in de floreenkohieren voor het eerst de naam "Boniazate" op.
Former T. Wiersma verkreeg in 1818 het hornleger en liet dat
een kleine twintig jaar later over aan Mr. D. de Blocq van Haer-
sma de With. In 1858 deelden diens weduwe Vrouwe V.A. He-
ringa en J. Minnema van Haersma de With het bezit, waarin zij
ieder voor de helft deelgerechtigd waren.

7. De reeds in het register van 1511 genoemde Camstra sate was in
1640 in het bezit van Jhr. Tjalling van Camstra. Hij was Rooms-
katholiek gebleven en daardoor uitgesloten van het stemrecht.
In het kohier van 1698 vinden wij de namen van Tjalling Cam-
stra uit Rinsumageest en diens naamgenoot, grietman van Ydaer-
deradeel als gezamenlijke eigenaren vermeld. W. van Camstra,
baron thoe Schwartzenergh en Hohenlandsberg komt in 1768
als enige bezitter v.d. zate voor en het goed bleef in zijn familie
tot na 1838. Andries Jan Wybenga wordt in 1858 als eigenaar
genoemd.
8. Met Klein-Jaerla behoorde de 85 pondematen grote zate nr. 8
tot de grootsten van Wetzens. Pijter Dionisius was in 1640 de
eigenaar. In 1698 bleek hij te zijn opgevolgd door Former Pijt-
ters, de Dokkumer brouwer Jan Gerx, de kinderen van Idts
Tierlx en de kinderen van Thomas Rienx, die ieder voor een
kwart deelgerechtigd waren. In 1738 werd het kwartet terugge-
bracht tot een drietal, te weten Pijter Formers, Pijtter en Willem
Lieuwes en Jan Teunis (van der Elst). Tien jaar later treffen wij
in de kohieren nog steeds drie eigenaren aan, maar dan zijn het
de weduwe van Jan Teunis van der Elst, Thomas Formers en de
secretaris Bergsma, terwijl in 1758 Thomas Formers als enige
eigenaar overbleef. Tot 1818 bleef de zate in handen van hem en
zijn nakomelingen. In dat jaar worden Former T. Wiersma, Pie-
ter B. Boersma en de weduwe Klaver als bezitters genoemd.
H. Minnema nam in 1838 de plaats van laatstgenoemde in en in

1858 bleef tenslotte Willem T. Wiersma alleen eigenaar.

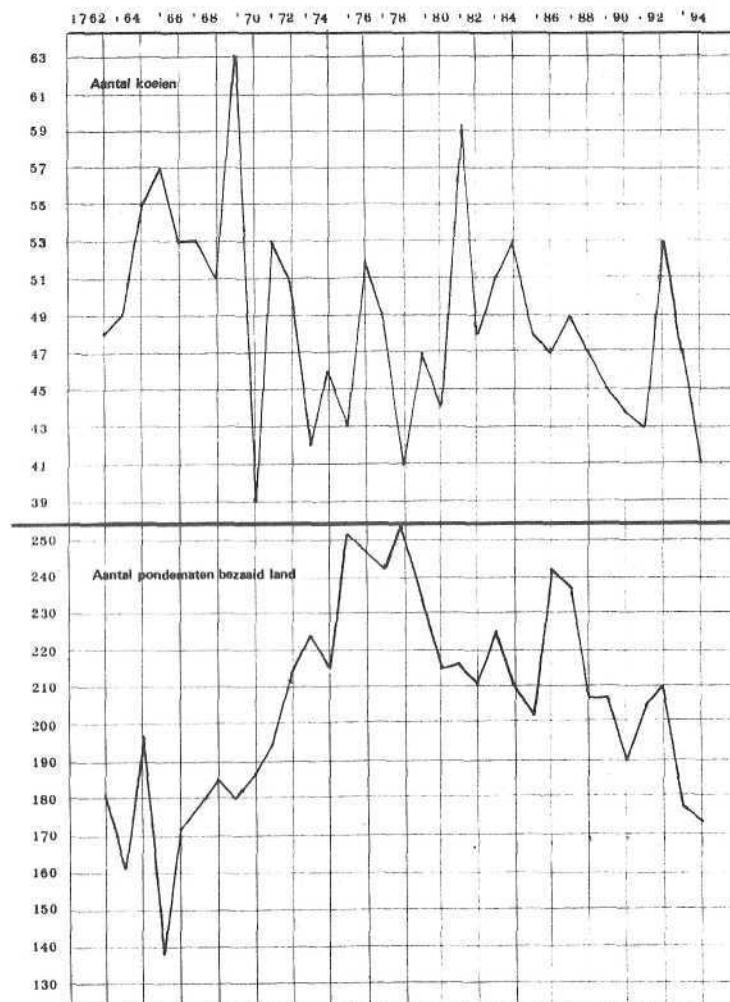
9. "Schuijrhuijs", later "Schuyrehuijsterland" en nog later "Schuis-terland" genoemd, was 30 pondematen groot. De zate was in 1640 eigendom van de "papiste" Juffrouw Sijtema. In 1698 was Wilco van Holdinga de bezitter en de zate volgde tot 1828 het lot van de zaten nr. 1, 3, 5 en 6. In dat jaar was hij in handen van Wopke F. Miedema en zijn vrouw Minke Bosch, die wij reeds bij zate nr. 5 hebben leren kennen. Zij waren ook nog in 1858 eigenaren van het hornleger.

Uit bovenstaande blijkt, dat er van de negen zaten in Wetzens maar liefst vijf gedurende meer dan een eeuw in één en dezelfde hand zijn geweest. De Franse tijd maakte aan deze opeenhoping van bezit een einde, maar in 1818 zien wij dat verschijnsel weer terugkeren als Former T. Wiersma de bezitter is van vier zaten tegelijk.

Behalve over de geschiedenis van de boerderijen zijn wij door de oude belastingkohieren - de specie- en reëlkohieren - vrij goed ingelicht over de welstand in Wetzens in de 18e eeuw. Zij geven ons een inzicht in het bezit van vee en bezaaid land van de dorpsbewoners.

Bijgaande grafiek geeft daarvan een beeld over de periode 1760 tot 1790. Er blijkt uit, dat het grootste aantal koeien in dat tijdvak slechts 63 heeft bedragen tegen 32 paarden. De stijging van het aantal paarden houdt kennelijk verband met de uitbreiding van de pondematen bezaaid land en daling van het aantal koeien.

Het valt op, dat de grafiek tegen het einde van de eeuw op alle terreinen een langzame daling te zien geeft.

Grafiek van de in de speciekohieren aangegeven aantallen koeien en pondematen bezaaid land.

WETZENS IN DE 19e en 20e EEUW.

In het prille begin van de 19e eeuw telde het dorp 94 zielen. Dat aantal is in de loop van de eeuw langzaam opgelopen tot het in 1890 zijn hoogtepunt met 122 inwoners bereikte. Thans is dat bevolkingscijfer gedaald tot 106.

Van de negen stemhebbende zaten die Wetzens vroeger rijk was troffen wij er in de 19e eeuw nog slechts drie onverkaveld aan. Tussen 1818 en 1828 kwam voor één van deze drie - Groot-Jaerla - het einde. Het huis werd afgebroken en de stenen werden verwerkt in een in de nabijheid gelegen nieuwe boerderij. Klein-Jaerla was reeds eerder gesloopt en een vierkante verhevenheid in de grond in de buurt waar de Jaerlasloot in de Paesens uitkomt geeft nog duidelijk de plek aan waar de zate eens heeft gestaan. De oude funderingen zijn gedeeltelijk in de bodem achtergebleven en bij pogingen om dit stuk weiland te draineren stuitte men voortdurend op dikke steenklompen.

Bedrijven en winkels trof men in de 19e en 20e eeuw in Wetzens evenmin aan als dat in vroeger tijden het geval was.

Evenals de andere dorpen in Oostdongeradeel heeft Wetzens tot 1871 een eigen dorpshuishouding gevoerd. Ook de nieuwe gemeentewet van 1851 liet de mogelijkheid daartoe uitdrukkelijk open. De in het gemeentearchief te Metslawier bewaard gebleven dorpsrekeningen geven ons een goed beeld van wat er in die dagen zo al omging. Bij wijze van voorbeeld volgen hier twee uittreksels uit dergelijke rekeningen uit de volkomen willekeurig gekozen jaren 1832 en 1866.

Die van 1832 ziet er als volgt uit:

Ontvangsten:	
Overschot van vroegere jaren	f 111,10
Huur van twee huizen, gebruikt door de armvoogden	- 46,--
Pacht van de vaartswal en de opslag	- 5,--
Opcenten op de rijksbelastingen	- 178,50
Hoofdelijke omslag	<u>= 300,--</u>
Totaal	f 640,60
Uitgaven:	
Onderhoud van dorpseigendommen, zoals toren en school	64,95

Belasting op de dorpsgoederen	f 14,85
Armenzorg	- 200,--
Buitengewone reparatie gebouwen	- 88,88
Terugbetaling voorschot uit de grietenijkas	- 60,--
Oninbare posten hoofdelijke omslag	<u>= 22,--</u>
Totaal	f 577,57

Het verschil tussen ontvangsten en uitgaven bedroeg in dat jaar f 63,57 ten voordele van het dorp.

De rekening van 1866 laat al veel hogere bedragen zien. Het totaal van de ontvangsten bedroeg f 1003,36 en dat van de uitgaven f 889,48. De stijging werd voor een groot deel veroorzaakt doordat de provinciale verbandregeling, die de verhouding tussen de gemeente- en de dorpskas regelde, voorschreef dat de totale kosten voor het onderwijs ten laste van het dorp kwamen. Het totaalcijfer van die post wees een bedrag van f 312,69 aan, waaronder tractement van de onderwijzer, die tevens het avondonderwijs verzorgde, van f 330,-. Een verdere stijging van kosten vinden wij in de sterk gestegen kosten van armenzorg. In 1833 kwam men daarvoor toe met f 200,-, in 1866 bleek daarvoor ruim het dubbele, nl. f 500,- nodig te zijn. Aan hoofdelijke omslag moest in dat jaar door de dorpelingen maar liefst f 600,- op tafel worden gebracht.

In 1871 werden de zelfstandige dorpshuishoudingen opgeheven en werd alles ondergebracht bij de centrale gemeentelijke administratie. Van de kant van de betrokken dorpen is daar weinig verzet tegen geweest, zoals wij hadden kunnen verwachten bij dit prijsgeven van een stuk zelfstandigheid. Men zag wel in, dat het op den duur steeds moeilijker zou worden om sluitende begrotingen te krijgen.

De school heeft tegen het einde van de 19e eeuw de strijd om het bestaan moeten opgeven. In 1880 heeft men van de langdurige ziekte van het laatste hoofd, de heer Feenstra, gebruik gemaakt om de school op te heffen. De weinige leerlingen werden verdeeld over de scholen van Aalsum en Niawier.

Grote veranderingen voltrokken zich in 1896 toen men een begin maakte met het afgraven van de hoge terp, waarvan de grond zeer gewild was ter verbetering van de structuur van het bouwland.

De werkzaamheden hebben enige jaren in beslag genomen en thans rest ons van de oorspronkelijke terp nog slechts het kleine gedeelte waarop kerk en kosterswoning zijn gelegen. Dit romantische plekje komt thans steeds meer in trek bij toeristen. Recente opgravingen op het kerkhof waarbij o.m. een gedeelte van het oude altaar uit de 12e eeuw werd opgedolven, hebben de belangstelling voor de oude kerk en terp sterk doen toenemen.

Het aantal woningen van het dorp is sinds het einde van de 18e eeuw gestegen van 18 tot 25, waarvan er 23 thans nog bewoond zijn. Het laat zich aanzien dat dat getal in de komende jaren zal gaan dalen. Nieuwe huizen worden er niet gebouwd en verlaten woningen worden niet meer in gebruik genomen. Het is vrijwel onmogelijk om een dergelijke kleine gemeenschap uit te rusten met die voorzieningen die in onze dagen voor een leefbaar klimaat noodzakelijk worden geacht. Misschien zou Wetzens in de toekomst kunnen profiteren van een uitbreiding van het naburige Dokkum en zou dan zo zijn bestaan als forensendorp kunnen voortzetten.

De huidige bevolking behoort thans in overgrote meerderheid tot de Gereformeerde Kerken, waartoe 12 van de 23 gezinshoofden behoren. Hervormd zijn er negen en twee zijn Rooms-katholiek. De Gereformeerde kerken hoofdzakelijk in Niawier. De Hervormde gemeente is sinds eeuwen gecombineerd met die van Aalsum. Eenmaal per veertien dagen is er echter een dienst in de aloude Vituskerk op de Wetzumer terp.

Tot slot van dit korte overzicht van het Wetzens in de moderne tijd volgt hieronder een opgave van alle gezinshoofden die op 31 december 1970 in Wetzens woonden:

Engbert van der Kolk	Alle Klaver	Jochum Leijstra
Andries Turkstra	Geert Kingma	Tjerk Boersma
Gerke Nutma	Klaas Boersma	Pieter Boersma
Jacob Wijbenga	Sjoerd van der Ploeg	Iebe Soepboer
Henri Bolt	Doeke Sijtsma	Johannes Holman
Jacob van der Meulen	Ruurd van der Bos	Jan Holman
Edsko Ufkes	Thijs Sijtsma	Willem Sijtsma
Sake Sijtsma	Kornelis Krol	